

Fulbright u Jugoslaviji 1964–1992.

U članku se opisuje posjet senatora Wiliama Fulbrighta SFRJ u studenome 1964. i okolnosti koje su dovele do prvog potpisivanja sporazuma o razmjeni studenata i znanstvenika, kao i način na koji je organizirana Fulbrightova komisija u SFRJ i njezin rad tijekom hladnog rata. Analiza prvih deset godina Fulbrighta u SFRJ rekonstruira se na temelju izvještaja, analiza i dokumenata jugoslavenske tajne policije koja je svoje informacije dobila suradnjom s uglednim jugoslavenskim znanstvenicima.

Sjedinjene Američke Države, Jugoslavija i svijet 1964.

Petog studenoga 1964. William Fulbright, predsjednik Vanjskopolitičkog odbora Senata, zajedno s pomoćnikom državnog tajnika SAD-a za europske poslove (*Bureau of European Affairs*) Williamom Tylerom, direktorom *United States Information Agency* (USIA) Carlom T. Rowanom, pomoćnikom državnog tajnika za obrazovanje i kulturu Harry C. McPhersonom¹ i više drugih dužnosnika i novinara, bio je gost na ručku kod jugoslavenskog ambasadora u Washingtonu, Veljka Mićunovića. Bio je četvrtak, svi za stolom bili su povišenog raspoloženja. Predsjednički izbori u SAD-u održani su prije dva dana. Lyndon Johnson i demokrati pobijedili su, a „goldvoterizam“ je poražen. Demokrati su pobijedili s velikom razlikom: 482 prema 52 elektorska glasa. U Senatu demokrata bilo je 68 prema 32, a Zastupničkom domu 295 prema 140.² „Izvanredno krupna podrška američkih birača pozitivnom programu u vanjskoj i unutrašnjoj politici“, odgovarao je jugoslavenskoj strani, koja se nadala da će se sada ubrzati i procesi razoružavanja i napetost.³ Tek su vijesti o rušenju Victora Paza Estenssora u Boliviji, predsjednika kojeg je Tito posjetio od 28. rujna do 3. listopada 1963, nešto prije dolaska Johnu F. Kennedyju u Washington, mogle dijelom dominirati za stolom, baš kao što su dobile i znatnu pozornost u jugoslavenskim novinama.⁴

¹ <https://www.nytimes.com/2012/02/18/us/politics/harry-c-mcpherson-jr-counsel-to-lbj-dies-at-82.html> (posjet 7. 2. 2023). McPherson je bio jedan od najutjecajnijih i predsjedniku Lyndonu Johnsonu najbližih suradnika.

² Isto: 1418.

³ Jože SMOLE, Poslije izbora u SAD. *Borba* (Zagreb), 6. 11. 1964.

⁴ *Predsednik Tito u poseti američkim zemljama* 1963: 79-90.

Jugoslavenski je politički vrh jasno prepoznao da u trenutku kada socijalističke države nastoje popraviti odnose sa Zapadom, jugoslavenski položaj posvuda, a posebno na Istoku, može biti učvršćen ako se dodatno učvrste i jugoslavensko-američki odnosi. Jugoslavija je tako mogla izgledati bolje i poželjnije za tamošnje partnere. Sve je to odgovaralo i SAD-u. U srpnju 1964, na sastanku vrha DSIP-a, procijenjeno je kako za razmjerno usporavanje u odnosima između dviju zemalja pretežnu odgovornost ima Beograd. To se trebalo promijeniti.

Reputacija Williama Fulbrighta bila je izvanredna. Tada još nitko nije propitivao činjenicu da je 1956, kao i većina južnjačkih zastupnika, potpisao *Southern Manifesto*, kojim se priječila rasna ravnopravnost i integracija Afroamerikanaca na Jugu. Zbog toga je, ali tek u travnju 2021, sa Sveučilišta u Arkansasu uklonjen Fulbrightov spomenik, a škola humanističkih i društvenih znanosti više se ne zove po njemu.⁵ Polovinom šezdesetih Fulbright je bio senator koji se borio protiv Josepha McCarthyja i aktivno okupljao oporbu antikomunističkom političaru. Bio je američki internacionalist, prepun razumijevanja za suprotne poglede na međunarodnoj sceni.⁶ Smatrao je kako su najuspješnije vlade pragmatične, no one koje poštuju zakone te kako bi zakonodavci ujedno trebali biti i prosvjetitelji, osobe koje znaju više od prosječnog birača. S mnoštvom ovih pogleda Beograd je mogao živjeti.

Početak 1964. Fulbright je održao jedan od ključnih govora u američkoj politici hladnoratovskog doba, naslovljen „Old Myths and New Realities“, u kojem je detaljno preispitao američku vanjsku politiku. Svijet je pluralan, a to znači da svaka kulturna komunikacija mora uvažavati različite poglede, pa i države. Sjedinjene Američke Države moraju naučiti živjeti u svijetu koji se brzo mijenja, koji je složen, u kojem se čuju različiti glasovi kojih dugo nije bilo, a sada najavljuju promjenu. SAD ne bi trebao biti previše osjetljiv ako netko izgovara teze koje se svim Amerikancima ne sviđaju. Oni koji kažu da bi Fidel Castro mogao preživjeti ili da Nikita Hruščov nije jednako odbojan kao Staljin, ne bi trebali biti otpisani kao nedovoljno dobri za SAD.⁷ U govoru je Jugoslavija apostrofirana više puta, ponajprije u kontekstu Trsta i Grčke odmah poslije Drugog svjetskog rata. Fulbright je napisao kako je Staljin u vanjskoj politici bio oprezniji od Hruščova – što se vidjelo baš u jugoslavenskim slučajevima na sjeveru Jadrana i upletanju u građanski rat u Grčkoj. Važniji je bio zaključak da Sovjetski Savez svijetu i Americi ne predstavlja prijatnju zbog komunističke ideologije, već komunističkog imperijalizma, činjenice da su komunističke partije lojalne Moskvi, da se ne ponašaju kao uobičajeni političko-diplomatski igrači.⁸ Bilo je to gotovo navlas

⁵ TINDALL I SHI 1996: 1378; KING 2021: 105.

⁶ KING 2021: 96.

⁷ <https://www.nytimes.com/1964/03/29/archives/opinion-of-the-week-at-home-and-abroad.html> (posjet 7. 2. 2023)

⁸ KAPLAN 1965: 336.

isto jugoslavenskom tumačenju i kritici sovjetskog hegemonizma. U Hladnom ratu brze pobjede neće biti, a apsolutno dobro i apsolutno zlo ne postoji.

Fulbright se, pisale su jugoslavenske novine, „zalagao za korektne odnose... zasnovane na uzajamnim interesima, poštovanju i ravnopravnosti“. U Senatu je uvijek bio protiv zaoštavanja odnosa Washingtona i Beograda, „njegovom zaslugom revidiran je poznati amandman o ukidanju klauzule najpovlaštenije nacije za Jugoslaviju“.⁹ Snažni senatorov antikomunizam zato nije bio problematičan jer je koegzistenciju u međunarodnim odnosima shvaćao ozbiljno. Konačno, pisao je nakon posjeta SFRJ Fulbright, Jugoslavija je u Hladnom ratu bila *de facto* neutralna, nije bila agresivna prema slobodnim državama. Imala je neke stavove koji su bili suprotni onima SAD-a, ali još uvijek „uobičajene“ u međunarodnim odnosima, kritična prema američkoj politici u Vijetnamu, ali ne više od nekih prijateljskih država.¹⁰ Jugoslavenski model bio je atraktivan državama Afrike, Azije, ali i Istočne Europe. U Istočnoj Europi SFRJ je izazivala krizu unutar komunističkog pokreta predvođenog SSSR-om i tako postala „utjecajna iznad svoje veličine i bogatstva“.¹¹

New York Times je već u srpnju 1964. napisao kako Jugoslavija nastoji riješiti i predratna dugovanja i pitanja nacionalizirane imovine, ali i postati „prva komunistička država koja će uspostaviti Fulbrightov program razmjene studenata i znanstvenika“.¹² Krajem listopada 1964. u dužem članku „Yugoslavia May Get Fulbright Scholars“ cijeli je slučaj *New York Times* detaljno komentirao, dijelom i kao odgovor na članak koji je o postignutom sporazumu s Beogradom, još šest tjedana ranije, u jeku predizborne kampanje, o svemu objavio *The Evening Star*.¹³ Za predsjednika Johnsona to je bila „izgradnja mostova“ između Istočne Europe i SAD-a, unatoč nezadovoljstvu dijela Kongresa, koji je odbio u program „Hrana za mir“ uključiti i Poljsku u Jugoslaviju. *State Department* tada je izdao priopćenje kako su već neko vrijeme u tijeku razgovori s Beogradom, odbijajući tvrdnju da se o svemu šutjelo jer se željelo izbjeći pojavljivanje ove teme – pozitivnog ili previše toplog odnosa – prema jednoj komunističkoj zemlji tijekom predizborne kampanje.¹⁴ Sada su prilike bile drukčije.

⁹ Fulbright u Beogradu. *Vjesnik* (Zagreb), 7. 11. 1964.

¹⁰ Yugoslavia 1964: 3.

¹¹ Isto.

¹² <https://www.nytimes.com/1964/07/23/archives/president-defers-key-decisions-in-foreign-policy-until-election.html> (posjet 7. 2. 2023)

¹³ <https://www.nytimes.com/1964/10/27/archives/yugoslavia-may-get-fulbright-scholars.html> (posjet 7. 2. 2023)

¹⁴ Isto. „Negotiations have been under way for some time with the Yugoslavia government on an education and cultural exchange program. The pace has quickened since September, and there is every indication that we will have an agreement soon. There are, however, certain items to be resolved, and we do not yet have a text agreed to by both Governments.“

Za bilateralne odnose bio je to događaj od ogromnog značenja. Dovedi studente iz komunističkih zemalja u SAD bilo je potencijalno silno važno. Jugoslaveni nisu bili izloženi „rigidnom marksističkom razmišljanju“, govorio je Fulbright. Amerikanci koji će doći u Jugoslaviju vjerojatno neće biti prevučeni na jugoslavenski model, ali će izvjesno biti „pozitivno impresionirani mnoštvom toga što će vidjeti“.¹⁵

Ambasador Jugoslavije u Americi Veljko Mićunović tada je glasno zagovarao da se u zemlju senator Fulbright pozove i osobno. Sugerirao je da državni sekretar za inostrane poslove Koča Popović osobno dođe na zasjedanje Glavne skupštine Ujedinjenih nacija 1964. Tih je mjeseci u posjetu Titu na Brijune pozvana i udovica predsjednika Kennedyja, Jacqueline s djecom, potpisani su sporazumi na kulturnom planu, dogovoren je susret s Kirkom Douglasom, omiljenim Titovim američkim glumcem.¹⁶ Fulbright je u Jugoslaviju, „neovisnu socijalističku zemlju“, kako je zove *New York Times*,¹⁷ trebao otputovati na devet dana, trebao se susresti sa svima važnima u zemlji, uključujući i predsjednika Josipa Broza Tita i Edvarda Kardelja, državnog sekretara za vanjske poslove Koču Popovića i dvojicu članova SIV-a, Jožu Brileja i Janeza Vipotnika, kao i niz susreta u Beogradu, Novom Sadu, Dubrovniku, Splitu, Brdu, Ljubljani i Zagrebu. Potpisivanje sporazuma o obrazovanju sa SFRJ trebao je biti 47. takav sporazum na svijetu, ali prvi kojem će William Fulbright i gospođa Elizabeth Williams Fulbright osobno svjedočiti.¹⁸

Jugoslavija ujesen 1964.

Dolazak u SFRJ poklopio se s nizom događaja u državi, uključujući dva tragična događaja. Krajem listopada 1964, u noći 26. listopada, rijeka Sava izlila se, a Zagreb je pogodila poplava. Nakon što se Sava povukla sa zagrebačkih ulica, započelo je saniranje katastrofe u kojoj je uništeno 15 000 stambenih zgrada, a puno ih je više oštećeno. Poginulo je 17 ljudi, a 40 000 ostalo bez mjesta za stanovanje. Pucanje nasipa navelo je gradske i republičke vlasti da reguliraju rijeku na način na koji će ukroćena ostati desetljećima kasnije. Promijenio se i izgled grada jer su se na mjestima potleušica i malenih stanova izgradili veliki objekti.¹⁹ Danima su pristizali izrazi sućuti zemlji, uključujući i onu američkog državnog tajnika Deana Ruska njegovu jugoslavenskom kolegi Koči Popoviću. Slično su učinili i

¹⁵ Yugoslavia 1964: 16, 17; BOGETIĆ 2012: 174.

¹⁶ BOGETIĆ 2012: 160-162.

¹⁷ <https://www.nytimes.com/1964/04/02/archives/yugoslavs-skeptical-of-change.html> (posjet 7. 2. 2023)

¹⁸ Fulbright u Beogradu. *Vjesnik* (Zagreb), 7. 11. 1964; BOGETIĆ 2012: 174.

¹⁹ V. B., Deset tisuća stanova. Gdje će se graditi i što? Solidno... ali komfor prema mogućnostima. *Vjesnik* (Zagreb), 6. 11. 1964.

drugi, među njima Walter Ulbricht iz DDR-a, Antonin Novotny iz Čehoslovačke, novi alžirski vođa Ben Bela, grčki kralj Konstantin, papa Pavle VI – koji je poslao 5000 USD, švicarska poduzeća, Jugoslaveni zaposleni u Sudanu...²⁰ Na kraju posjeta Jugoslaviji senator Fulbright je s predsjednikom Gradske skupštine Zagreba Perom Pirkerom obišao dijelove grada koji su najviše stradali.²¹

Dana 7. studenoga 1964. u prometnoj nesreći u Srbiji poginuli su Slobodan Penezić, predsjednik Vlade SR Srbije, i Svetolik Lazarević. Desetljećima kasnije nesreća je ostala dio sumnji, rasprava i nepresušnih teorija zavjere.²² Bio je to ozbiljan udarac dijelu srpskih politika, koji će kulminaciju doživjeti 1966. smjenom Aleksandra Rankovića.²³ Penezić je bio na čelu srpske Vlade, jedan od glavnih u hvatanju Draže Mihailovića i visoki činovnik u UDB-i. Bio je poznat po neprimjerenim, politički rubno prihvatljivim, izjavama, ali i bliskom odnosu s Aleksandrom Rankovićem, potpredsjednikom Federacije. Raspravu o okolnostima njegove pogibije podgrijavała je i činjenica da je Tito samo poslao izaslanstvo na državni pogreb, da se osobno nije došao oprostiti od čovjeka koji se tijekom velike bitke na rijeci Sutjesci brinuo za njegovu sigurnost. Maršal Jugoslavije radije je ostao na Brdu kod Kranja kako bi se susreo s glumačkom zvijezdom Kirkom Douglasom.²⁴ Bilo je očito i tada, pa i nekoliko godina kasnije, kada je umjesto na pogreb egipatskom predsjedniku Naseru, Tito ostao u zemlji kako bi dočekaao predsjednika SAD-a Richarda Nixona²⁵, da je više volio društvo živih, a ne mrtvih.

Za Jugoslaviju je 1964, kao i svijet, uostalom, bila dramatična, ali i važna godina. Tito je bio zadovoljan uspjehom Druge konferencije Pokreta nesvrstanih zemalja u Egiptu. Jugoslavensko je izaslanstvo u Kairo doputovalo 5. listopada 1964, nakon Koče Popovića i diplomata DSIP-a. Konferencija je bila opterećena indonežanskim inzistiranjem na organizaciji *Bandunga II*, okupljanja azijskih i afričkih država, koji se trebao održati u Alžiru i objektivno konkuriralo ili razvodnjavalo jugoslavensku ideju PNZ-a, ali je ideja propala. Potom je kriza u Kongu i činjenica da je premijer Moise Čombe, koji je ujedno bio odgovoran i

²⁰ Poplave u Zagrebu. *Vjesnik* (Zagreb), 3. 11. 1964; Saučešće pape Pavla VI; Prilog Jugoslavena iz Sudana, Dubrovačka poduzeća uplatila 10 milijuna, Rijeka daje 15 milijuna dinara itd. *Vjesnik* (Zagreb), 9. 11. 1964.

²¹ *Borba* (Zagreb), 15. 11. 1964.

²² Poginuo Slobodan Penezić i Svetolik Lazarević. *Borba* (Zagreb), 7. 11. 1964; Počast revolucionarima. *Vjesnik* (Zagreb), 8. 11. 1964.

²³ DIMITRIJEVIĆ 2020: 267; PIRJEVEC 2011: 367.

²⁴ PIRJEVEC 2011: 485-486. Jože Pirjevec dramatično navodi kako je Tito „raje na Brdu sprejel nekega američkega igralca“, ne navodeći njegovo ime.

²⁵ Rečenica o Titovu izboru živih sugovornika, u odnosu na mrtve iz telefonskog razgovora s Cvijetom Jobom, ušla je u Kissingerov memorandum predsjedniku Nixonu u Napulju, dan prije dolaska u Beograd u listopadu 1970. i nekoliko sati nakon vijesti o smrti predsjednika Nasera. JAKOVINA 2002: 384-387.

za ubojstvo Patricea Lumumbea, došao u Kairo, izazivala mnoge, posebno Tita.²⁶ Konferencija, koja je trajala od 5. do 10. listopada, ipak je bila uspješna i takvom su je doživljavali u Beogradu. Pokazala je da Pokret ima i stvara široku bazu, da nije riječ o ekskluzivnom broju zemalja, već da energiju oslobođenu u dekolonizaciji i emancipacijske procese usmjerava prema stvaranju drukčijeg svijeta. Konferencija je na kraju bila uspješna. Domaćin je pokušavao susret, pa onda i Pokret, iskoristiti u afirmaciji arapskih tema, kao što je bila osuda Izraela, što su Egipćani uvijek činili. Većina zemalja, kako je Jugoslavija priželjkivala, ostala je na „izvornim načelima nesvrstavanja“. Tito je nakon konferencije ostao u Kairu u bilateralnom posjetu. Kada je 15. studenoga 1964. iz Moskve pristigla vijest da je generalni sekretar KP SSSR-a Nikita Hruščov smijenjen, to je izazvalo šok. Takav je događaj prijetio nepovoljnom razvoju u svijetu, u Europi prije svega. Smjena Hruščova nije mogla doći od zagovornika demokratizacije pa se moglo očekivati usporevanje dotadašnjih politika, smatrali su u Beogradu.²⁷ U Washingtonu su se nadali da smjena neće dovesti do promjene politika, da Brežnjev, tako sklon alkoholu i ženama, neće potrajati dugo. „Obje zemlje ne žele rat... sada se samo radi o pronalaženju sredstava za ostvarivanje miroljubive koegzistencije“, rekao je o smjeni u Moskvi senator Fulbright na kraju posjeta Jugoslaviji.²⁸ Više nepoznanica u Moskvi Jugoslaviju je uvijek činilo senzibiliziranijom za dobre odnose s Washingtonom.

Demokrati Lyndona B. Johnsona nakon pobjede mogli su aktivnije prionuti ostvarivanju zamišljenih politika. Kao nikada do tada, ekstremno desna gledanja na budućnost SAD-a došla su u žižu političkog života i kampanje. Barry Goldwater, za ondašnje pojmove „agresivan i ekstremno desničarski“ kandidat, učinio je da se republikanci odmiču od kandidata koji imaju previše liberalna gledanja.²⁹ „Ekstremizam u obrani slobode nije grijeh“, rekao je svojim pristašama, unoseći u maticu političkog mišljenja u Americi, posebno u nekoliko mjeseci kampanje, ono što će se ponovno materijalizirati tek više od pola stoljeća kasnije.³⁰ Mnogi su smatrali da „goldvoterizam“ vodi pojačanom sukobljavanju sa Sovjetima. Lyndon Johnson za potpredsjedničkog kandidata izabrao je liberalnog Huberta Humphreya iz Minnesote i tvrdio da američki vojnici neće biti poslani u Aziju kako bi vodili bitke Vijetnamaca.

Američkoj strani – barem Fulbrightu – bili su zabrinjavajući trendovi u Zapadnoj Europi, posebno u Francuskoj, vjerojatno više no što je to predsjednik

²⁶ JAKOVINA 2021: 162, 164-168.

²⁷ Isto: 176; ZUBOK 2009: 204.

²⁸ Niko KADIJA, Impresionirala me snaga i originalnost vaše zemlje. *Borba* (Zagreb), 15. 11. 1964.

²⁹ Jože SMOLE, Poslije izbora u SAD. *Borba* (Zagreb), 6. 11. 1964.

³⁰ TINDALL I SHI 1996: 1416.

Charles de Gaulle iziskivao.³¹ Francuzi su te godine priznali NR Kinu, prekinuli diplomatske odnose s Tajvanom, uspjeli su Kongo sa Čombeom uvući u francusku orbitu nasuprot SAD-u i Belgiji, popravljali su odnose s Njemačkom. Francuska je administracija generala de Gaullea najviše izazivala američku stranu kritikom monetarnog sustava stvorenog nakon *Bretton Woods*a 1944. Francuzi su napadali privilegirani položaj dolara, što je izazvalo vitrioličnu reakciju u Washingtonu, snažniju no ijedna ranija francuska antiamerička politika.³² Kao i više puta kasnije, tražili su se bojkoti francuskih proizvoda i *pommes frites*a (*French fries*a) u SAD-u. Dvadeset godina nakon Jalte de Gaulle je ponovno komentirao potrebu da se Europljani, „majka moderne civilizacije“, moraju povezati od „Atlantika do Urala“ i živjeti u harmoniji iskorištavajući goleme izvore koje posjeduju. Približavanje SSSR-u za Francuze je moglo značiti način rješavanja njemačkog pitanja. Za Francusku je pomirenje poslije rata bilo pomirenje Bonna i Pariza, bio je to ekvivalent nekadašnje izgradnje katedrala, ali nije bilo posve izdvojeno od pitanja sigurnosti na kontinentu te sukoba Pariza i Washingtona oko uloge NATO-a.³³

Fulbrightov posjet došla je u jeku priprema jugoslavenske političke elite za Osmi kongres SKJ, koji se trebao održati od 7. do 13. prosinca 1964. u Beogradu. Bio je to kongres na kojem je otvoreno nacionalno pitanje u SFRJ, a Tito je završio kako se treba boriti protiv „unitarističke svijesti“, protiv onih koji su bili za asimilaciju i birokratsku centralizaciju, stapanje različitih nacija u jednu, jugoslavensku. Od toga su vremena na svim listama Tita trebali brojaiti kao Hrvata, što je bio početak politike „ključa“. Sredstva za proširenu reprodukciju prenošena su na radne organizacije, što je pripremalo teren za opsežnu gospodarsku reformu 1965.³⁴ Nacionalno-ekonomska samostalnost nije bila nacionalistički egoizam, već poseban vid samoupravnih odnosa, tumačilo se javnosti. Za raspored stipendija republički ključ pokazao se posebno važnim, baš kao što je otvaranje pitanja decentralizacije i demokracije, koja se obično poistovjećivala s prenošenjem ovlasti iz saveznog centra na republike, bila je vidljiva i u vanjskoj politici. Čvrsto se zagovaralo „različite puteve u socijalizam“, konstruktivna kritiku i raspravu između pojedinih partija, osuđena je politika KP Kine i „pseudorevolucionarni tretman borbe za mir i socijalizam“. SFRJ će se boriti za prava radnika, za prava potlačenih, za oslobodilačke pokrete. Baš kako je potvrđeni kurs na izborima u SAD-u olakšao odnose Amerike i Jugoslavije, očito je više onoga što je SFRJ isticala kao političke i razvojne prioritete u narednom razdoblju bilo pozitivno za Sjedinjene Američke Države.³⁵

³¹ KAPLAN 1965: 335.

³² JACKSON 2018: 551-652.

³³ Isto: 653-654; KAPLAN 1965: 344.

³⁴ BILANDŽIĆ 1999: 470-471; PETRANOVIĆ I ZEČEVIĆ 1985: 930-931.

³⁵ PETRANOVIĆ I ZEČEVIĆ 1985: 928-929.

Posjet senatora Fulbrighta i potpisivanje sporazuma

Sklopanje sporazuma o obrazovanju dviju država bilo je jedan od prioriteta Waltera Roberta³⁶, koji je šezdesetih (1960–1966) bio *Public Affairs Officer* u Beogradu. Roberts je vodio iznimno velik i propulzivan program javne diplomacije, „u mnogočemu program USIS-a u Jugoslaviji bio je sličniji onom u Austriji, no Budimpešti“.³⁷ Pregovori o Fulbrightu započeli su još 1959. „Stvari nikada neće biti iste, ako ne potpišemo sporazum za Fulbright“, govorio je Roberts, kao i Harold Engle, ataše za kulturu, u svakoj situaciji.³⁸ Kongres SAD-a je još 1959. otvorio mogućnost Jugoslaviji da se priključi programu, baš kao što je do tada pokrenut niz različitih programa suradnje.³⁹ Titov uspješan posjet Bijeloj kući 1963. a onda šokantni atentat na predsjednika Kennedyja, u Tita su izazvali reakciju koja je oživjela ideju za potpisivanje sporazuma. Tito je zatražio od otpravnika poslova Veleposlanstva SAD-a u Beogradu Erica Kochera da se upiše u knjigu žalosti i tada je prvi put uopće kročio u neku ambasadu u glavnom gradu svoje države.⁴⁰ Maršal Jugoslavije suradnicima je rekao da želi vidljivo izraziti zahvalnost Kennedyju, pitao se postoji li područje u bilateralnim odnosima koje se može vidljivo poboljšati. U takvim je okolnostima, pretpostavlja Roberts, službenik na američkom desku Milan Bulajić, s kojim je svakodnevno komunicirao, ideju o Fulbrightu, sada u pravom trenutku, prenio Koči Popoviću, a ovaj je razgovarao s Titom. Tito se složio, trebalo je dogovoriti samo detalje funkcioniranja, što je godinama bilo osnovna prepreka.⁴¹

Desetodnevni posjet senatora Fulbrighta Jugoslaviji, od 7. 11. 1964. do 15. 11. 1964. i odlazak vlakom iz Zagreba u svim se jugoslavenskim glasilima pratio detaljno, na naslovnim stranicama i uvijek uz fotografiju. „Senator Fulbrajt je veoma ugledna i poštovana ličnost američkog političkog života“, pisala je *Borba*, najavljujući senatorov i Taylerov dolazak, sve koji su ih dočekivali, planirane susrete.⁴² Američko izaslanstvo bilo je neobično visoko: osim Fulbrighta, došao je

³⁶ Walters, koji je odlično znao jezik, kasnije je napisao knjigu *Tito, Mihailović i saveznici 1941-1945.*, zbog čega je proglašen *persona non grata* u SFRJ. U tekstu je četnike prikazivao ne isključivo kao kolaboracioniste s Nijemcima. Roberta Waltersa osobno sam, kao fulbrightovac, slušao u Washingtonu na predavanju za niz starijih diplomata 2000. ROBERTS 2013.

³⁷ <http://globalpublics.blogspot.com/2015/02/walter-roberts-us-public-diplomacy-in.html> (posjet 14. 1. 2023) Agencija se u Washingtonu nazivala USIA; sve podružnice, u svakoj zemlji, bile su USIS (*United States Information Service*).

³⁸ <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2014/02/tito-personal-reflections/> (posjet 15. 1. 2023); PONIKVAR 2016: 50.

³⁹ VUČETIĆ 209: 138.

⁴⁰ <https://americandiplomacy.web.unc.edu/2014/02/tito-personal-reflections/> (posjet 15. 1. 2023).

⁴¹ <http://globalpublics.blogspot.com/2015/02/walter-roberts-fulbright-program-in.html> (posjet 14. 1. 2023); Yugoslavia 1964: 16; CONTA 2019: 242.

⁴² *Borba* (Zagreb), 6. 11. 1964.

William Taylor, pomoćnik državnog sekretara za europska pitanja, a u Beogradu dočekali su ih ambasador Bruke Elbrick, savjetnik Walter Roberts i prvi sekretar Adolf Dabbs. Elbrick je bio sasvim novi u Beogradu – došao je u ožujku 1964. Uvijek elegantan, u posebno krojenim odijelima, visok i tanak, bio je jedan od onih ambasadora koji su imali i osobnu hrabrost, osim velike vještine.⁴³ Bio je, konačno, imenovan kao *US Foreign Service Career Diplomat*, što se dodjeljuje od 1955. kao najviši osobni rang nekog ambasadora u Americi. Elbrick ga je dobio 1970. i tako postao jedan od četvorice američkih ambasadora u Jugoslaviji tijekom Hladnog rata (od ukupno 35) koji su dobili ovo strukovno priznanje (još i George Allen, James Riddleberger i Lawrence S. Eagleberger).⁴⁴

U Saveznoj skupštini američko je izaslanstvo razgovaralo s predsjednikom Odbora Saveznog vijeća za vanjske poslove i međunarodne odnose Vladimirom Popovićem, koji je sa suprugom Vjerom čitavo vrijeme bio domaćin i pratitelj Fulbrighta. Popović je predsjednik Odbora za spoljnu politiku Savezne skupštine bio od 30. lipnja 1963. do 16. svibnja 1967. U isto vrijeme bio je član CK SKJ.⁴⁵ Unatoč činjenici da nije govorio (ili da je jedva govorio) engleski, ali je Vjera odlično znala jezik, važnija je bila činjenica da je Popović bio nekadašnji ambasador FNRRJ u Sovjetskom Savezu u vrijeme Rezolucije IB-a, onda u SAD-u nakon što je Jugoslavija promijenila vanjskopolitički smjer. Potom je u Kini bio prvi jugoslavenski ambasador od 1955. do 1958. Fulbright je s takvim sugovornikom mogao imati mnoštvo zajedničkih tema. U razgovorima su s jugoslavenske strane bili i član Odbora za vanjske poslove Bogdan Oreščanin, pomoćnik državnog sekretara Mihajlo Bata Javorski, specijalni savjetnik u Odboru za vanjske poslove i međunarodne odnose Vojo Daković, savjetnik u DSIP-u i šef Deska za SAD u DSIP-u dr. Milan Bulajić. Ručak za senatora u hotelu na Oplencu pripremio je član SIV-a i bivši ambasador u UN-u Jože Brilej. Poslije podne Fulbright je razgovarao s državnim sekretarom Kočom Popovićem. Svečana večera bila je u zgradi SIV-a, a domaćin je bio Vladimir Popović.⁴⁶

„Fulbrightov program“ potpisali su 9. studenoga 1964. savezni sekretar za prosvjetu i kulturu Janez Vipotnik i ambasador SAD-a Charles Burke Elbrick.⁴⁷ Činu

⁴³ Mihajlo Javorski bio je hrvatski kadar, dalekog poljskog podrijetla, pomoćnik za obavještajni rad u DSVP-u i ambasador. Na mjesto u obavještajnom sustavu došao je nakon Veljka Mićunovića, Antona Vratuše i Ranka Zeca. Član Partije bio je još iz predratnog vremena, a vjenčao se sa ženom koja je u Sremskoj Mitrovici bila zapisničarka tijekom njegova ispitivanja pred ustašama. Zbog te je koincidencije čitavo vrijeme, vjerojatno neopravdano, stalno postojala sumnja vezana uz njegov rad. Razgovor s Budimirom Lončarom, 13. 1. 2023. <https://www.nytimes.com/1983/04/15/obituaries/c-bruce-elbrick-ex-envoy-is-dead.html> (posjet 7. 2. 2023)

⁴⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/United_States_Foreign_Service_Career_Ambassador (posjet 7. 2. 2023)

⁴⁵ ŠPADIJER 2012: 283.

⁴⁶ *Borba* (Zagreb), 7. 11. 1964.

⁴⁷ *Vjesnik* (Zagreb), 10. 11. 1964; <https://www.nytimes.com/1964/11/10/archives/fulbright-student-exchange-pact-signed-by-us-and-yugoslavia.html> (posjet 7. 2. 2023)

su prisustvovali i Vladimir Popović, pomoćnik državnog sekretara za vanjske poslove Dušan Kveder, William Tyler i Willam Fulbright. Na temelju sporazuma o poljoprivrednim viškovima, sporazum u narednih pet godina raspolaze sa 600 milijuna dinara. Sporazum je dopuštao da se koriste i druga sredstva dostupna vlastima SAD-a. Osnovat će se dvonacionalna komisija, jednak broj Amerikanaca i Jugoslavena, sa sjedištem u Beogradu, koja će pripremati godišnje programe razmjene, a u tome će vlastima pomagati Savjetodavni komitet sastavljen od predstavnika ustanova višeg obrazovanja. U SFRJ će program nadgledati izvršni direktor, kojega će imenovati dvonacionalna komisija. Očekivalo se da će se razmjenjivati 20 do 30 sudionika godišnje, a svi su se nadali da će se suradnja, osim u znanosti, proširiti i na kulturno područje. Tako se proširila „daljnjem razvoju razumijevanja i prijateljstva između naših naroda“. Bio je to prvi takav potpis SAD-a i neke komunističke države, pa makar i disidentske.

Fulbright je nakon Beograda otišao u Novi Sad⁴⁸, Dubrovnik⁴⁹, avionom u Pulu, na Brijune, a onda u Ljubljano⁵⁰, gdje je razgovarao s Edvardom Kardeljom, „izvanredno sposobnim rukovodiocem“, kako ga je opisao senator.⁵¹ Iz zemlje otišao je ukrcašivši se na vlak u Zagrebu. Vjerojatno je jedan od vrhunaca posjeta bio razgovor Fulbright–Tito na Brdu kod Kranja. Tito se, sasvim sigurno, pohvalio razgovorom s Kirkom Douglasom nekoliko dana ranije. Slavni glumac bio je u misiji ambasadora kulture, jedan od onih koji su, prema ideji J. F. Kennedyja, u programu „Ljudi ljudima“ trebao govoriti o kulturi i umjetnosti.⁵² Sasvim sigurno su se obojica prisjetila prethodnog susreta u Washingtonu, godinu dana ranije, tijekom posjeta Tita Washingtonu. Sadržaj razgovora, o kojem se nije javljalo u medijima, doticao se američke politike. Tito je upozorio američku stranu da im

⁴⁸ Fulbright posjetio Novi Sad. *Vjesnik* (Zagreb), 9. 11. 1964. Fulbright je u pratnji Vladimira Popovića posjetio vodstvo Vojvodine, pogledao novouređeni Bulevar maršala Tita, galeriju Matice srpske, Spomen-zbirku Pavla Beljanskog, Iriški vijenac.

⁴⁹ M. K., Fulbright u Dubrovniku. *Vjesnik* (Zagreb), 11. 11. 1964. Fulbright je posjetio ljekarnu „Male braće“, Knežev dvor, Pomorski muzej i Akvarij, koji ga je ambijentom posebno impresionirao. Intimni ručak priređen je na izletištu Žarkovica. Fulbright je nakon dvodnevnog boravka u Gradu izjavio da je „impresioniran ljepotom Dubrovnika“, da „nije mogao zamisliti da je ovako sačuvan jedan grad koji je već bio star nekoliko vijekova prije nego što je otkrivena Amerika“. Ljepotu Dalmacije istaknuo je i na odlasku iz zemlje, tijekom završne konferencije za novinstvo.

⁵⁰ Fulbright doputovao u Ljubljano; Fulbright boravio u Puli. *Vjesnik* (Zagreb), 13. 11. 1964; Edvard Kardelj primio Fulbrajta. *Borba* (Zagreb), 14. 11. 1964. U Puli je Fulbright u društvu predsjednika Skupštine kotara Pula Tomažo Dobrića obišao Arenu, Augustov hram, Brijune. U Ljubljani održao je predavanje na Visokoj školi za političke nauke „Problemi međunarodnih odnosa“. Stane Dolanc priredio je ručak u hotelu „Bellevue“, a u vili „Podrožnik“ razgovarao je s predsjednikom Savezne skupštine Edvardom Kardeljom. Večera je bila u hotelu „Slon“ s domaćinom Marijanom Brecljem.

⁵¹ M. BALETIĆ, Fulbright otputovao iz Jugoslavije. *Vjesnik* (Zagreb), 15. 11. 1964.

⁵² L.J. K., Kirk Douglas u Beogradu, *Vjesnik* (Zagreb), 6. 11. 1964.

politika kakvu vode u Kongu šteti u nesvrstanom svijetu. Potpora Čombeu neće pomoći Kongu, a sigurno ni Americi. Fulbright ovo nije opovrgnuo tvrdeći da SAD ne stoji iza novog premijera u Léopoldvilleu. Fulbrighta je zanimalo jugoslavensko tumačenje promjene u Kremlju. Tito se nadao da se ekscesi iz Staljinova doba neće ponavljati, ali nije ni mislio da će Hruščovljev kurs biti posve promijenjen. SSSR u međuvremenu nije promijenio politiku prema Jugoslaviji. Da je zaoštavanje s Kinom bio stvarni razlog smjene Hruščova i da je Moskva bila spremna na ustupke Pekingu, takva politika ne bi mogla ostati ista, komentirao je jugoslavenski predsjednik. Tito nije shvaćao nezadovoljstvo SAD-a zbog popravljanja jugoslavensko-sovjetskih odnosa. Takav korak povoljan je za sve, to je politika miroljubive koegzistencije između zemalja s različitim sustavima, ali i različitim putevima u socijalizam. Jugoslavija više nije trebala besplatnu pomoć SAD-a. Besplatni darovi nikada nisu dokraja stimulativni. Fulbrightovu tvrdnju da bi bilo dobro da SFRJ nekad i pohvali SAD, a ne samo kritizira, Tito je doživio kao priznanje velikog utjecaja Jugoslavije. Pozvao je predsjednika Johnsona u posjet SFRJ, a Fulbright prisnažio da će mu osobno opisati ljepotu Brijuna, kako bi ga dodatno motivirao.⁵³

U Zagrebu su Amerikanci odsjeli u „Esplanadi“. Osim Pere Pirker, svečani prijam u Dvorima (kako se tada zvalo sjedište Vlade; Banski dvori) priredio je potpredsjednik Sabora SR Hrvatske Veljko Drakulić sa suprugom. Uz Vladimira Popovića, tu su bili i članovi Izvršnog vijeća SRH Većeslav Holjevac i Čedo Borčić, predsjednik Organizaciono-političkog Vijeća Sabora, Leo Geršković i drugi. Američku stranu predstavljali su William i Elisabeth Fulbright, veleposlanik Elbrick i generalni konzul u Zagrebu Eduard Karl Sommerlatte sa suprugama, Seth P. Tillman, tajnik senatora Fulbrighta.⁵⁴

Fulbright je posjetom bio zadovoljan, rekao je tijekom završne konferencije za novinstvo u Zagrebu. Bio je na potpisivanju sporazuma o kulturnoj suradnji, impresioniran „snagom i originalnosti“ zemlje, vidio je „nešto sasvim novo“, „postojanje jednog novog društva“ koje se u SFRJ stvaralo. Iz jugoslavenskog socijalnog eksperimenta i Amerikanci bi mogli dosta učiti, rekao je Fulbright. „Moj utisak je nov i povoljan“.⁵⁵ „Za predsjednika Tita mogu da kažem da je to

⁵³ BOGETIĆ 2012: 175-176.

⁵⁴ Isto; Seth P. Tillman (1930–2012) bio je autor većine važnih govora koje je Fulbright kasnije izgovorio, protiveći se prije svega američkoj ulozi u ratu u Vijetnamu. Kasnije je predavao na Sveučilištu Georgetown u DC-u. Tillmana se opisivalo kao „intelektualnog alter-ega“ senatora Fulbrighta, autora nekih od najvažnijih tekstova koje je potpisao, poput govora s početka 1964, „Old Myths and New Realities“. https://www.washingtonpost.com/national/seth-p-tillman-influential-adviser-to-sen-fulbright-dies-at-82/2012/11/18/0d7cae56-31a2-11e2-bb9b-288a310849ee_story.html (posjet 12. 1. 2023)

⁵⁵ Niko KADIJA, Impresionirala me snaga i originalnost vaše zemlje. *Borba* (Zagreb), 15. 11. 1964.

velik vođa“. Dojam sposobnih političara ostavili su i drugi, Edvard Kardelj, mlado političko vodstvo. „Tito je veliki vođa. Moja je impresija da su svi rukovodeći ljudi Jugoslavije, osim Tita, mlađi od mene. To znači da Jugoslavija ima snažno jezgro mladih i sposobnih ljudi“, izjavio je Vilijem Fulbrajt, uz nadu da će odnosi Jugoslavije i SAD-a postati još bolji⁵⁶. „Doživio sam ugodne časove“, a prijam je bio „iznad očekivanja“⁵⁷. Odnosi dviju zemalja bili su dobri i mogu postati još bolji, u svijetu koji postaje sve bolji, bez obzira na to što je puno problema te je potrebno mudrosti i razumijevanja da se riješe poteškoće. Sklapanje manjih sporazuma i dogovori oko nespornih stvari zalag su popravljajući odnosa u cijelom svijetu. Ugovor o prodaji žita SSSR-u bio je ranije nezamisliv, a sada je posve očekivan i njega je Fulbright naglasio, bio je to jedan od brojnih malih pomaka naprijed. Nekoliko mjeseci nakon povratka u SAD, Fulbright je napisao izvještaj Savjetu za vanjske poslove Senata SAD-a u kojem je iznimno pozitivno, intrigantno opisao svoje dojmove, ali i stanje u SFRJ.

Američke stipendije u Jugoslaviji

Kontakti Titove Jugoslavije i Zapada, slanje studenata na strana sveučilišta u najrazvijenijim zapadnim državama bilo je zapravo praksa koja se odvijala od samog ustroja novih vlasti. Tako je razmjena s Francuskom uspostavljena, vjerojatno nastavljena, već 1945. Studenata iz Jugoslavije, kako je pisao Zagrepčanin Branko Polić, bilo je „znatno više negoli onih iz drugih zemalja koje je Francuska podržavala, kao primjerice iz Čehoslovačke i iz Grčke“⁵⁸. Oni su se organizirali u „Udruženje jugoslavenskih studenata u Francuskoj“, uglavnom su svi bili aktivni skojevci ili članovi Partije, no postojala je „određena skepsa uočljivo nepovjerenje prema nama, pogotovo prema onima, a takvih je bilo oko 50%, koji smo se bavili studijem humanističkih znanosti“⁵⁹. U tome smislu isto će biti i s Fulbrightom, ali i ostalim stranim stipendijama. Prirodne znanosti, tehnika i medicina državi su bile naprosto manje suspektne i osjetljive. Slično kao s Amerikancima bilo je i s Francuzima. „Za živu i popularnu frankofoniju“ bio je moto već četrdesetih, prisjećao se Polić, a nastojanje je bilo „širiti francuski jezični izraz, kulturu i specifične običaje zemlje u svijetu“⁶⁰. No niti je Francuska bila dovoljno bogata niti je francuski jezik više bio dovoljno prisutan. Američke su stipendije, kao i SAD, postajale sve važnije, baš kao što je i Jugoslavija nakon 1948. postala puno važnija Zapadu.

⁵⁶ MIJALKOVIĆ I BRAJOVIĆ 1980: 216.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ POLIĆ 2008: 48-49; VUČETIĆ 2019: 137; PERIŠIĆ 2013: 43.

⁵⁹ Isto: 387.

⁶⁰ Isto: 442; PERIŠIĆ 2008: 119-168.

O svim američkim stipendijama brigu su vodili ili pokazivali zanimanje i u jugoslavenskoj tajnoj policiji. Sačuvana izvješća i analize zanimljivija su kao organizirano znanje, no izvor osobito osjetljivih ili kompromitirajućih podataka. Tako je u elaboratu „Pregled stipendiranja prihvata i organizacije boravka stranih stručnjaka na školovanju u SAD“ iz 1967. naveden pregled dotadašnjih stipendija i pokazano kako se nova, Fulbrightova, uklapa u shemu koja je već uspostavljena.

Najstarija veza američkih znanstvenih fundacija i Jugoslavije bio je Salzburški seminar (*Salzburg Seminar in American Studies*) koji je trajao još od 1949. Privatna organizacija koju je financirala Rockefellerova zaklada, uz pomoć Sveučilišta Harvard i nekih drugih visokoškolskih ustanova, na prijedlog američkih diplomata birala je kandidate do 1954. Od tada je Odjeljenje za kulturne veze DSIP-a radilo taj posao, ali je intervju s izabranima često osobno vodio direktor Salzburškog seminara, koji bi došao u zemlju. Iako je i kasnije bilo izravnih pozivanja pojedinaца mimo jugoslavenske strane, ovo je uglavnom postala praksa.⁶¹

Tehnička suradnja dviju država uspostavljena je od 1952, od kada je Jugoslavija dobivala besplatnu pomoć, mogućnost specijalizacije jugoslavenskih stručnjaka i dolazak američkih eksperata u Jugoslaviju. Od 1961. dio dinarskih sredstava Vlade SAD-a koji je dobivao od anuiteta zajmova mogao se koristiti za financiranje različitih programa pa su nabavljali tehničku opremu, časopise i filmove, prevodili (ukupno 160 knjiga do 1971). Suradnju je od 1962. do 1965. koordinirao Zavod za zdravstvenu zaštitu i Jugoslavenski savjetodavni centar za poljoprivredu i šumarstvo. Od 1965. SIV je poslove prenio Saveznom zavodu za međunarodnu naučnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku suradnju i republičke zavode. Od toga se vremena posve smanjuju besplatne specijalizacije, ekspertske misije, a suradnja teče u okviru istraživačkih projekata. Isprva je suradnja bila najizraženija u poljoprivredi, šumarstvu, veterini, zdravstvu, rehabilitaciji, a potom se proširila na vodoprivredu, promet, tehničke znanosti i arheologiju. Velik je bio interes SRH u ovakvoj suradnji: prijenosu tehnologije i metodologije rada, zbog ubrzanja izrade doktorata i magisterija, institucionalnog razvoja i međunarodne vidljivosti. U isto vrijeme hrvatska je znanost zbog svoje nepovezanosti, usitnjenosti, nepostojanja jasnih ciljeva i planova razvoja rezultirala skromnim postignućima.⁶²

⁶¹ Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA), SDS SRH, Centar Zagreb, I odjel, 5. 8. 1967. Pregled stipendiranja prihvata i organizacije boravka stranih stručnjaka na školovanju u SAD. Između ostalih, kako stoji u izvještaju, na stipendiji bili su: Željko Bujas (anglist), Ante Čičin-Šajn (ekonomist), Klara Dušanović, Šime Đodan (pravnik), Hercog Mira, Zvonimir Jelinković, Ivan Kušan (književnik, TVZ), Josip Metelko (pravnik), Zorislav Perković (geograf), Sveto Petrović (komparatist), Inga Perko, Kosta Spaić (redatelj), Mijo Sekulić, Ante Stanić, Josip Šentija (TVZ), Stevan Tomić, Vrcan Desa (urbanistica), Miloš Vukdragović.

⁶² HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH 204.2_72; V odjel, Zagreb, 12. 9. 1984. Republički savjet za naučni rad SRH o suradnji sa SAD na znanstvenim istraživanjima za period 1952-1977. i osvrt na Izvještaj sekretara RSUP-a SRH dostavljen IV Sabora SRH 10. lipnja 1977.

„Program razmjene rukovodioca“ (*Leader's Exchange program*) postojao je od 1958. i obuhvaćao je uglavnom političke, kulturne i prosvjetne dužnosnike. Birali su ih u konzulatima i Ambasadi SAD-a. Program je usporen nakon 1961, a onda ponovno proširen.⁶³

„Agencija za međunarodni razvoj“ (AID; *Agency for International Development*) do 1964. stipendirala je 3000 jugoslavenskih stručnjaka. Oni su „posebnu pažnju... posvećivali okupljanju bivših svojih stipendista.“ Organizirali su konferencije, svečane skupove, bili aktivni u iniciranju stvaranja udruženja bivših stipendista“, što je do tada uspjelo u 26 zemalja.

„Fordova fundacija“ od 1959. na temelju ugovora sa Saveznim sekretarijatom za prosvjetu i kulturu godišnje u SAD slala je 20 građana SFRJ, uglavnom stručnjaka iz društvenog područja. Fundacija je isprva bila usmjerena na Aziju, a od 1956. proširila se na Europu.⁶⁴ Bliski odnos *State Departmenta* i fundacije bio je prepoznatljiv pri odabiru kandidata, ali i po načinu na koji su se kasnije tretirali, pisalo je u izvještaju. Program A obuhvaćao je afirmirane znanstvenike, poznate javne radnike i društveno-političke rukovodioce koji bi u SAD-u ostajali od 3 do 6 mjeseci. Programom B koristili su se mlađi znanstvenici i umjetnici koji bi u SAD-u ostajali do godinu dana. Svi su se prijavljivali Fordovoj fundaciji u Saveznom sekretarijatu za prosvjetu i kulturu, gdje je povjerenstvo stvoreno od lokalaca biralo kandidate, njih dvostruko više od otvorenih mjesta, a onda su za vrijeme intervjua Amerikanci načinili svoj izbor. Za sve stipendiste zanimanje bi trajalo i kasnije, a interes bi ponekad „prelazio okvire normalnog interesa i konvencionalnosti“.⁶⁵ Osim navedenih, u SAD-u su boravili i drugi, posebno izabrani.⁶⁶ Od 1966. Fordova fundacija počela je sponzorirati posebne projekte za Jugoslaviju, posebno na jezičnim projektima, urbanizmu, novinarstvu, umjetnosti. U deset godina organizirane američko-jugoslavenske suradnje, vrijednost

⁶³ VUČETIĆ 2019: 145.

⁶⁴ Isto: 139.

⁶⁵ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH204.2_43; SDS SRH, Centar Zagreb, I odjel; Pregled stipendiranja, prihvata i organizacije boravka stranih stručnjaka na školovanju u SAD. Na stipendiji su do tada boravili, kako stoji u dokumentu: Sonja Bašić (anglistica), Miroslav Brandt (povjesničar), Milan Beslač (novinar *Vjesnika*), Slavko Begić (ekonomist), Željko Bujas (anglist), Marijan Horvat (pravnik), Vladimir Ibler (pravnik), Vladimir Ivir (anglist), Ljudevit Jonke (jugoslavist), Stevo Julius (liječnik), Oleg Mandić (pravnik), Vladimir Mužić, Danilo Pejoivić (filozof), Gajo Petrović (filozof), Mihovil Skobe (ekonomist), Josip Županov (ekonomist) i još „sedam društveno-političkih radnika“.

⁶⁶ Isto. Vesna Bošnjak, Maja Burić (lektorica), Ante Čičin-Šain, Izak Deuter, Vladimir Filipović (anglist), Rudi Filipović, Tugomir Filipan (tehnolog), Predrag Keros (liječnik), Nikola Kujundžić (socijalni rad), Ljubo Milatović, Boško Milojević (liječnik; privatnik), Željko Matić (pravnik), Vladimir Mitan, Zdenko Njemirovski (liječnik), Anđelko Runjić (ekonomista), Luka Rabadija, Josip Torbarina (anglist), Martin Trgovičić (liječnik), Ivan Vodopija (liječnik), Ljubo Živković (služba RTV Zg).

razmjene bila je 20,9 milijardi dinara.⁶⁷ Od 1959. do 1968. u Sjedinjene Američke Države otputovalo je 188 Jugoslavena. Od 1953. do 1963. oko 17 000 stručnjaka i znanstvenika boravilo je u inozemstvu na najrazličitijim stipendijama.⁶⁸

Za Ivana Bukovića Ćiru, ministra u poslijeratnoj hrvatskoj Vladi, direktora Direkcije zadružne poljoprivrede i zamjenika predsjednika Savjeta za poljoprivredu i šumarstvo Narodne Republike Hrvatske, a onda predsjednika savjeta za poljoprivredu i šumarstvo NRH, šefa Zadružnih i obrtničkih komora, odlazak u Sjedinjene Američke Države na dva i pol mjeseca 1959. bilo je jedno od formativnih putovanja. Uvijek sklon modernizaciji, nakon iskustva u SAD-u postao je gotovo fanatik modernog, novog, naprednog. Svoja sjećanja na SAD objavio je u knjizi *Zadružne štampe* 1961.⁶⁹ Zbog američkog iskustva, nasuprot iznimnom partijskom i partizanskom pedigreu, napadali su ga kao „američkog agenta“.

Savka Dabčević Kučar 1960. otputovala je u SAD na „profesorsku stipendiju“. „Nova mjerila novi standardi. Proširuje se moj vidokrug. Mnogobrojni kontakti i iskustva. Blijede moje isključivosti. Učim se razmišljati u kategorijama ‘drukčiji’, a ne ‘bolji i gori’. (...) Uočavam relativnost pojedinih vrijednosti. Različite kulture, navike, mentaliteti, sustavi, mjerila. Susrećem zanimljive osobe koje utječu na moje nazore“.⁷⁰

Stvari su se dodatno ubrzale s Fulbrightom. Jedan od prvih koji je poslao molbu na Harvard bio je Tibor Varadi, kasnije istaknuti pravnik i političar iz Srbije mađarskog podrijetla. Prema njegovu sudu, bio je prvi istočnoeuropski student koji je upisao *Harward Law* nakon završetka Drugog svjetskog rata. „Naravno, pomalo je razlog za to i što kolege iz Mađarske, Poljske, Čehoslovačke... nisu imale tu šansu. Mi u Jugoslaviji smo imali šansu“ jer je Jugoslavija bila prva zemlja na koju je proširena Fulbrightova stipendija.⁷¹

Fulbrightov program u SFRJ: počeci

Fulbright je za znanstvenike u državi bio ogroman korak. Kada je na vrhu države odlučeno da se sporazum sklapa, najozbiljniji pregovori vodili su se oko sastava komisije koja je trebala predlagati kandidate. Jugoslavenska strana željela je da Komisija, koja će imati sjedište u Beogradu, zaprimi novac za jugoslavensko osoblje koje će izabrati kandidate. Jugoslavenska strana najduže je inzistirala da bi

⁶⁷ VUČETIĆ 2012: 52.

⁶⁸ ISTA 2019: 142; PERIŠIĆ 2013: 44.

⁶⁹ Neke novije tendencije poljoprivrede i šumarstva SAD i Kanade: sa studijskog putovanja po SAD i Kanadi Ivana Bukovića, predsjednika SPŠK-a Jugoslavije i grupe stručnjaka [iskustva iz strane poljoprivrede], Zadružna štampa, Zagreb 1961.

⁷⁰ DABČEVIĆ-KUČAR 1997: 53.

⁷¹ Veljko MILADINOVIĆ, Tibor Varadi: Kako su nacionalisti pobedili intelektualce. *Nedeljnik* (Beograd), 10. 11. 2021.

ona sama trebala biti odgovorna za izbor jugoslavenskih kandidata.⁷² Beograd je inzistirao da jugoslavenski državljani budu izvršni direktori, a da opseg programa bude skromniji u odnosu na ono što su tražili Amerikanci. Ljeti 1964. dogodila se promjena. Milan Bulajić, diplomat u DSIP-u, šef američkog deska, u lipnju i srpnju 1964. uspio je učiniti proboj. Organizirat će se dvonacionalna komisija s izvršnim direktorom Jugoslavenom i Amerikancem kao predsjedavajućim. Svi jugoslavenski kandidati imat će izravan kontakt s povjerenstvom, svi kandidati razgovarat će s jugoslavenskim povjerenstvom akademika koji će dati svoje preporuke u 30 dana; Komisija, a ne Vlada, konačno će odlučiti koga preporučuju *State Departmentu*. Tako su dijelom izbora bile obje strane, četiri jugoslavenska i četiri američka člana. Imenovanje i smjenjivanje američkih članova bila je ovlast ambasadora SAD-a u Jugoslaviji, dok je jugoslavensku stranu imenovao Savezni sekretar za prosvjetu i kulturu. Sredstva na raspolaganju prve godine trebala su biti u visini od 125 000 USD.

Isprva je sekretarijat Mješovite komisije za realizaciju tzv. „Fulbrightova programa“, kako to stoji u dokumentima tajne policije, bio u dvjema sobama na 1. katu hotela „Palas“ u Beogradu. Članovi jugoslavenske strane bili su tada Dušan Popovski, pomoćnik Sekretara za prosvjetu SIV-a, i Josip Prezburger, službenik DSIP-a, Miloš Rajačić, čelnik u ZAMTS-u i Ratković iz Saveta za koordinaciju naučnih istraživanja. Administrativne poslove vodio je Flere Jandvid, viši savjetnik u SIV-u.⁷³ S američke strane imenovani su Walter Roberts, Adolph Dubs, Engel Harold i Michale Eizenstadt, svi iz Veleposlanstva SAD-a u Beogradu. Na početku, kako je dogovoreno, sve je trebao savjetovati američki službenik, dok se tijelo ne ustroji.⁷⁴

Molbe za prvi natječaj pristizale su do 4. siječnja 1965, a za ukupno 13 područja istraživačkog rada, nastave i slično. Činjenica da su državljani obiju zemalja imenovali kandidate „u priličnoj mjeri utiče na izbor kandidata koje bi eventualno htjelida plasiramo“, pisao je načelnik I sektora Službe državne bezbjednosti, Melkior Baranović. Čitava stvar sa stipendijama tako nije bila posve nevina. Jugoslavenska strana željela je filtrirati kandidate za odlazak u Ameriku pa se željela „u punom smislu“ angažirati „u provjeravanju i u planskom nabacivanju što većeg broja kandidata koji će posjedovati odgovarajuće stručne i moralne

⁷² <http://globalpublics.blogspot.com/2015/02/walter-roberts-fulbright-program-in.html> (posjet 15. 1. 2023); *Yugoslavia 1964*: 16; VUČETIĆ 2019: 146-150; *CONTA 2019*: 245-246.

⁷³ HR-HDA, Šifra 204.2, Red. Br. 16, Fulbrightov program – analize; I uprava DB SSUO-a, II odeljenje, 2. 3. 1965; Informacija o Komisiji za prosvetnu razmenu sa SAD i prvom konkursu za specijalizacije u SAD. Prezburger je tijekom sedamesetih bio generalni konzul SFRJ u New Yorku, Beograđanin židovskog podrijetla, obrazovan i suzdržan u ponašanju. Nekada je bio prvi sekretar u Ambasadi SFRJ u Washingtonu. Bio je suzdržan i unutar zajednice u Beogradu. Razgovor s Budimirom Lončarom, 25. 11. 2022.

⁷⁴ *Yugoslavia 1964*: 17.

političke kvalitete“. Bez obzira na to kakav bio „definitivan izbor“, trebali su biti „udovoljeni interesi zajednice, a i naše službe“. ⁷⁵ Zato je trebalo savjetovati „odgovarajućim suradnicima i prijateljima iz kulturno prosvjetne struke“ da se prijavljuju na natječaj. One koji su se već prijavljivali, bez obzira na suglasnost institucija, Služba je trebala provjeravati. Znalo se da su Amerikanci imali vlastiti interes kakav profil ljudi žele. Baranović je molio da se „zadatku priđe odgovorno i s puno pažnje“. ⁷⁶ Naime, jugoslavenska je strana bila zainteresirana da fulbrightovci ne budu „lica moralno-politički loših kvaliteta“. Trebalo je zato redovito izvještavati o natječajima, dostavljati popise kandidata kako bi se oni stigli provjeriti, odnosno bude li među njima „lice koje iz razloga bezbjednosti ne bi trebalo biti odabrano“, trebalo je „pravovremeno utjecati da se njihov izbor spriječi“. ⁷⁷ Kako je prvi natječaj završavao početkom siječnja 1965, trebalo je navesti kraće podatke o svim kandidatima kako bi se o svemu informiralo direktora komisije, koji je bio Jugoslaven.

Kako je u dokumentima jugoslavenske tajne službe, na temelju izvještaja suradnika nadimka „Karakas“, napisano 25. prosinca 1965, natječaj za program u glavnim jugoslavenskim novinama raspisan je između 16. i 24. rujna 1965. Bio je to prvi put kako je raspisan na temelju obostrano prihvaćenog jednogodišnjeg plana. ⁷⁸ Rok za prijam bio je 18. listopada, a prijavilo se 187 kandidata; 131 za kategoriju A, mlađih znanstvenika i 66 za skupinu B, starijih, znanstvenika od docenta naviše. Najviše prijavljenih bilo je iz prirodnih i tehničkih znanosti, njih 126, u društvenim 34, u „američkim studijima“ 16, a 17 je prijava iz humanistike i umjetnosti. Iako su jugoslavenski rektori upozoreni da bi trebali stimulirati prijavu najboljih, administracija je reagirala sporo i mnogi se nisu stigli javili.

U „Jugoslavenskom akademskom komitetu“ sjedili su predsjednik Dušan Popovski, član IV SR Makedonije, i tajnik Ljubislav Ačimović, pomoćnik direktora Instituta za međunarodnu politiku i privredu. Na sastanku održanom 27. listopada 1965. nije prisustvovao nijedan predstavnik SR Hrvatske, SR Bosne i Hercegovine, SR Makedonije i SR Crne Gore. Izazvalo je to poteškoće ne samo u izboru kandidata već i kritike „u pogledu geografskog rasporeda kandidata“. „Smatramo da neprisustvovanje sastanku ili nedovoljna pripremljenost onih članova, koji su prisustvovali, zaslužuju najozbiljniju kritiku“, izvijestili su iz vodstva Komisije. Zbog toga je, smatrao je „Karakas“, došlo do „određenih slabosti... pristranosti na

⁷⁵ HR-HDA, Šifra 204.2, Red. Br. 16, Fulbrightov program – analize; RSUP SRH, DB I sektor, Br. 477, Zagreb, 28. 12. 1964, SUP DB – svim kotarevima.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ HR-HDA, Šifra 204.2, Red. Br. 16, Fulbrightov program – analize; I uprava DB SSUO-a, II odeljenje, 2. 3. 1965; Informacija o Komisiji za prosvjetnu razmenu sa SAD i prvom konkursu za specijalizacije u SAD; SSUP, SDB, I Uprava, br. 11119, 18. 11. 1965 (Melkior Baranović).

⁷⁸ HR-HDA, SSUP, DB, I Uprava, Br. 386/1, 13. 1. 1966, Beograd.

bazi ličnih mišljenja, arbitrarnosti ili ličnih afiniteta za pojedina naučna područja“. Svemu treba prići ozbiljnije ako želimo da „razmena po ovom programu bude od zamišljene koristi za našu zemlju“, a ne da se pojavljuju „čak i politički problemi u pogledu nacionalne zastupljenosti“. Dio mišljenja iz pojedinih republika o pojedinim kandidatima naknadno se dostavljao. Američka strana predlagala je svoje kandidate, što je još više naglasilo potrebu da se ozbiljno pristupi izboru kandidata i smanji „mogućnost američkog inzistiranja na određenim kandidatima“, ako bi se doista prijavili najbolji.

Jugoslavenski akademski komitet predložio je prve „prave“ godine 21 glavnog kandidata i 16 rezervnih (od ukupno 15). Za kategoriju B predloženo je 24 i 5 rezervnih (od ukupno 9). Najviše je prijavljeno u Beogradu 57 (uključuje i Bor i Prištinu), Hrvatska je prijavila 18 i 16, Slovenija 17 i 7, Crna Gora samo jednog kandidata itd., a onda je dvonacionalnoj komisiji predložen izbor. Iz Hrvatske su u A kategoriji predložena 3 i 10 kandidata. Na kraju su iz SRH predložena 3 glavna kandidata i jedan alternat u A, a 2 kandidata za B kategoriju.

Posao konačne selekcije išao je puno sporije no što su Jugoslaveni mislili jer su Amerikanci svemu pristupili iznimno pedantno. M. Eisenstadt i H. Engle detaljno su se raspitivali o kandidatima i bilježili tko je koga preporučio. Amerikanci su posebno inzistirali na kandidatima iz „američkih disciplina“, pa onda onima koji su s njima „politički i idejno bliski“. Neke je od takvih jugoslavenska strana bila nesklona predložiti – po jednog kandidata iz Zadra, Sarajeva i Beograda. Doduše, kandidat iz Sarajeva, kojeg jugoslavenska strana nije bila sklona predložiti jer je na jednome mjestu u prijavi istaknuo: „Želim da istaknem da nisam dovoljno upoznat sa nastavom na američkim univerzitetima (tim prije što živim u Sarajevu, pa ne mogu da se u potpunosti koristim uslugama informativne službe SAD u Beogradu“, ipak je na kraju otputovao. Očito je kako je riječ bila o raspravi više nego o komesarskom određivanju, a sarajevski lingvist Midhat Ridanović pokazao se nesporno inteligentnim, iako ponešto teškim.

Američki dio komisije raspitivao se među kandidatima o nizu stvari. „Nije retka pojava da oni pokažu bolje znanje o stanju u pojedinoj ustanovi nego mi“ zahvaljujući kontaktima sa službenicima USIS-a. Ukupno, smatrao je „Karakas“, kvaliteta je kandidata dobra, napose u B kategoriji. „Interesantno je napomenuti da je većina kandidata iz Zagreba pokazala najbolje znanje engleskog jezika, zatim kandidati iz Ljubljane. Kandidati iz Skopja ostavili su loš utisak u pogledu znanja engleskog jezika (i nastupa uopšte)“.⁷⁹

Za najjemenitnije profesore jugoslavenska je strana uspjela izboriti status posjetitelja pa se njih nije tretiralo kao stipendiste i studente, već su sami držali

⁷⁹ HR-HDA, SDS, Šifra 204.2; Redni broj 16, Fulbrightov program – analize. Direktivni materijali i informacije te spiskovi kandidata iz 1970-ih godina; SSUP, Državna bezbednost. I. uprava, br. 386/1, 13. 1. 1966., Beograd (načelnik uprave Mirko Petrović).

predavanja. Na 17. sastanku dvonacionalne komisije 7. rujna 1965. američka strana tražila je da se korisnici stipendija mogu birati i od kvalificiranih lica izvan znanstvenih ustanova, iako je jugoslavenska strana inzistirala da programom prije svega budu obuhvaćeni sveučilišni nastavnici i znanstvenici. Dogovoreno je da se na natječaj, unatoč svemu, mogu javljati i oni koji su izvan sustava. Jugoslavija je u sustav stipendiranja ušla u trenutku kada se profil fulbrightovca pomalo mijenjao, kada se govorilo kako treba regrutirati i one koji se ne bave akademskim poslovima, kao pravnike, liječnike, novinare, iako su takvi tijekom godine na stipendiji morali raditi na akademskom projektu. S Amerikancima u zemlji nije bilo previše poteškoća, osim pri iznajmljivanju stanova. Zahtjevi stanodavaca često su bili neskromni, tražili su puno za stanarinu.

Na prvi natječaj konkuriralo je 85, a anketirano je 30 kandidata, od kojih je 8 konačno izabrano u kategoriji A, a 4 u kategoriji B. Dvoje je bilo u pričuvi, alternati. Slijedio je natječaj za 9 asistenata i 3 docenta koji je završavao 15. ožujka 1966. Isprva je bilo sporno treba li intervjuirati svih 85 prijavljenih, no pobijedio je jugoslavenski stav da je 30 kandidata dovoljno ili dovoljno dobro. Američka strana bila je zainteresirana da što veći broj izabrani dolazi iz „oblasti društvenih nauka“, „što našoj strani ne odgovara“, dok je jugoslavenska strana gurala prirodnjake.⁸⁰ U prvoj skupini od 12 izabranih, samo 3 nisu bili su iz područja društvenih znanosti, što bi pokazalo da je američka strana bila uspješnija ili uvjerljivija, ili da je, pak, pritisak znanstvenika iz humanistike i društvenog područja bio veći. Očekivalo se da će Amerikanci nastaviti s takvom praksom „jer svakako računaju da će preko takvih moći da vrše veći uticaj na naš društveni razvitak“.

Sporazum je 19. prosinca 1968. doraden. Tek 1976. formiran je Međurepublički odbor za praćenje Fulbrightove komisije. U prvih deset godina Jugoslavensko-američka komisija dodijelila je 344 stipendije mlađim znanstvenicima i 255 stipendija starijima. Bile su 32 predavačke, a ostali su bili istraživači. U Zagreb je poslan je ukupno 131 znanstvenik. Amerikanci koji su u prvih deset godina došli u različite jugoslavenske centre bili su također brojni: 201 korisnik iz SAD-a i 120 američkih profesora gostovali su na više mjesta. Od 201 bila su 72 profesora, 22 lektora, 23 znanstvenika, 27 istraživača i 57 studenata. Iz područja „jugoslavenskih studija“ bilo je 35 Amerikanaca, 48 iz područja „američkih studija“, 56 prirodnjaka i tehničara, 40 društvenjaka te 22 humanista i umjetnika. Zagreb je primio 50 stipendista (Beograd 65, Ljubljana 24 i sl.).

Kako je različit fokus američke i jugoslavenske strane bio vidljiv od samog početka, već 1965. postignut je dogovor da „se izade u susret potrebama Jugoslavije i da se program orijentiše na ona naučna područja koja će nama doneti najviše koristi“. Amerikance, zainteresiranije za društvene znanosti, zanimalo je manjinsko pitanje, društvene reforme, obrazovanje, zaštita čovjekove sredine.

⁸⁰ Isto.

Jugoslavenska strana bila je zainteresirana za jačanje svega što je bilo vezano uz „jugoslavenske studije“, pri čemu ih je pratilo Državno sveučilište Floride u Tallahasseeu, gdje je postojao Centar za slavenske studije.⁸¹

Jedno je vrijeme u Komisiji radila i supruga diplomata u DSIP-u Miljenka Vukovića. On je bio podrijetlom iz Omiša, Nevena iz Petrinje. Sredinom sedamdesetih godina, kako je zapisao njezin suprug, voljela je posao, kontakte s mlađim intelektualcima koji su odlazili na poslijediplomske studije u Ameriku ili su se vraćali sa završenih studija. „Šef Komisije, odnosno direktor, sada je bio Ante Rukavina, pravi Ličanin iz Gospića, prijeratni komunist, nesvršeni student, moj poznanik iz Ministarstva, uvijek pun viceva, a mogao ih je pričati od jutra do sutra. Tamo su još radili zamjenik šefa Bošković i tajnica Ksenija (Todorović), a financijski referent je bila simpatična Dubrovkinja Maja, koja je po ozbiljnosti malo odskakala od ove vesele družine, ali i ona se dobro uklopila u taj ambijent. Jedini ozbiljniji čovjek, uvijek zamišljen, bio je šofer Miša koji je obavljao dužnost donošenja pošiljki na poštu i donošenja novca s banke. Među njima nije bilo problema. Sve pripremne poslove obavljale su Ksenija i Nevena, direktor je služio za reprezentaciju, a zamjenik je sve usmjeravao – zlu netreballo. Amerikancu su dolazili, pregledali papire, vršili intervjue naših kandidata, kontrolirali financijske knjige i zadovoljno mahali glavom.“⁸² Jedno vrijeme šef ureda bio je i Gavro Altman, istaknuti novinar, autor i kasnije diplomat, jugoslavenski veleposlanik u Vijetnamu.⁸³ Posljednji šef Fulbrightove komisije u SFRJ prije raspada države bio je Momir Nikić.⁸⁴ On je i koordinirao proslavu 25 godina djelovanja komisije 9. studenoga 1989. koji je do tada izrastao u jedan od najvećih na svijetu. Od ljeta 1965. pa do ljeta 1988. bila su ukupno razmijenjena 2522 stipendista, od toga 1557 Jugoslavena i 965 Amerikanaca. Između 1977. i 1988. organizirana su ukupno 22 multidisciplinarna projekta.⁸⁵ Iz SR Hrvatske ukupno je do 1991. u SAD poslano 234 hrvatska znanstvenika.⁸⁶ Ljeti 1992. *State Department* odlučio je raspustiti dvonacionalnu komisiju. Potpisala je to

⁸¹ HR-HDA, SSUP, DB, I Uprava, Br. 386/1, 13. 1. 1966, Beograd.

⁸² *Sjećanja Miljenka Vukovića* 1980.

⁸³ Ante Rukavina – Bura bio je simpatičan, vrlo duhovit, slobodouman, ali više salonskog tipa i sve što je radio činio je kroz šalu. Bio je solidno obrazovan, studirao je u Beogradu prije rata. Dolazak na čelo Fulbrightove komisije smatrao je promocijom u karijeri. Razgovor s Budimirom Lončarom, 15. 1. 2023.

⁸⁴ Momir Nikić prvi je doktor antropologije na Beogradskom univerzitetu. Bio je glavni urednik BIGZ-a, ekspert Međunarodne organizacije rada u Genevi i direktor Fulbrightova programa u Jugoslaviji. <https://www.prometej.rs/autori/momir-nikic/> (posjet 5. 2. 2023)

⁸⁵ PONIKVAR 2016: 54-55.

⁸⁶ US Embassy, Zagreb. *Fulbrighters in Zagreb and Croatia*. Ovaj popis kratko poslije mojega povratka s Fulbrighta dala mi je Saša Brlek, žena koja je desetljećima koordinirala ove aktivnosti u GK SAD-a, a onda u Ambasadi SAD-a u Zagrebu.

Jennifer Zimdahl Galt koja je 1992. bila ataše za kulturu u Beogradu, a kasnije američka veleposlanica u Mongoliji.⁸⁷

Zaključak: Fulbright u Jugoslaviji; Fulbright nakon osamostaljenja jugoslavenskih republika

Profil političara kakav je bio senator Fulbright danas se čini nestalim ili izumrlim iz američkog političkog života. Tip političara koji je povezivao različite skupine u američkom društvu – pa i negativno, kao netko tko se južnjačkih uvjerenja i rasizma nije mogao osloboditi – bio je obrazovan, informiran i delikatan u odnosima sa svijetom. Njegov odnos s Jugoslavijom, kao, uostalom i odnos niza važnih američkih diplomata onoga vremena, gotovo da je paradigmatičan primjer politike SAD-a, koja bi se mogla označiti pragmatičnom ili prosvijećenom sebičnošću. Jugoslavija je uglavnom vodila politike s kojima su u Washingtonu mogli živjeti, koje su im uglavnom koristile, nije pritiskala na američke interese. Prema Kini i Sovjetskom Savezu često su, iako polazeći iz različitih kutova, mislili isto, bili protiv hegemonizma koji su Jugoslaveni prije svega osjećali ideološkim, a Amerikanci u svemu vidjeli veliko državlje ruske imperije, samo sada u crvenom plaštu komunizma. No, po tome su dvije zemlje bile kompatibilne. SAD bi bio sretniji da je Jugoslavija bila glasnija u naglašavanju dobrih veza i pomoći koju im je upućivala Amerika. Jugoslavija je opet, unatoč svojoj kritici, bila spremna priznati da joj dobri odnosi s Washingtonom koriste na međunarodnom planu, ne samo kao važni u razvoju različitih kapaciteta jugoslavenskog društva. Znanstveni kapaciteti bili su samo važan dio ukupne suradnje. Tito i William Fulbright, baš kao i Tito i niz sličnih, u mnogočemu konzervativnih Amerikanaca, uspostavili su odlične odnose i njegovali ih godinama. Konačno, susreli su se i 1971, kada je jugoslavenski vrh posjetio Richarda Nixona.⁸⁸

Odluka o potpisivanju Fulbrightova programa bila je za Jugoslaviju dijelom ulazak u poznato, produbljivanje već davno isprobane suradnje s različitim stipendijama. Ipak, bio je to korak koji je za socijalističku zemlju bio novi, jedinstven, a i ukupna se suradnja podizala na jednu višu razinu. Postojale su brojne poteškoće s ustrojem dvonacionalnog Povjerenstva (Komisije), borbe za najbolje ili najpoželjnije kandidate, borbe između prirodnih i društveno-humanističkih znanstvenika. Americi su manje trebali dobri jugoslavenski biolozi, ali s društvenim su znanstvenicima mogli nešto saznati i o SFRJ i socijalizmu. Jugoslavija je, prilično logično, željela upravo suprotno, one koji su mogli ubrzati razvoj privrede. Pregled kandidata pokazuje uzorni rad komisije i može se, samim pregledom pozvanih, utvrditi kako je Fulbright znatno pomogao individualno, a

⁸⁷ PONIKVAR 2016: 57.

⁸⁸ VRHUNEC 2012: 127.

onda i ukupno sazrijevanje i razvoj znanosti u različitim dijelovima zemlje. Program je, naravno, razotkrivao brojne slabosti jugoslavenskog sustava, njegovu neorganiziranost, provincijalnost, no i potvrđivao da postoji kapacitet i da mnogi kandidati, posebno iz pojedinih središta, pokazuju stvaran i znatan potencijal za najsofisticiranija znanstvena istraživanja. Sredinom osamdesetih godina Republički savjet za naučni rad SR Hrvatske izradio je izvještaj o suradnji sa SAD-om na znanstvenim istraživanjima u razdoblju 1952–1977. U izvještaju, kako je napisao Anton Rugole, nedovoljno je naglašena pojava koja je bila i ostala dramatično povezana sa stipendiranjem, *braindrain*. U analizi, koju je konzultirala i tajna služba i koristila se njome za slične analize u svojim obrazovnim ustanovama⁸⁹, napisano je kako je nedovoljno analiziran „odljev stručnjaka“, čime „naše društvo prilično pomaže daljnjem razvoju SAD, a još više usporuje vlastiti razvoj“. Od svih struka, najnegativnije su iskustvo imali arheolozi. Kako je profesor Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu Mate Suić napisao, bilo je pojava „koje nisu u skladu s deklariranim načelima suradnje“ jer su američki arheolozi željeli kopati i istraživati posve odvojeni od jugoslavenskih kolega, što je bio jedini uspješan, kako stoji, „pokušaj supremacije“. Naravno da nije postojao reciprocitet, nejednak je bio broj Amerikanaca koji su dolazili u SFRJ, neki su željeli istraživati baš na lokacijama „od interesa za narodnu obranu“ (primjerice, u sklopu projekta „Sisavci jadranskih otoka i okolnog priobalja“, baš ondje gdje „stranci ne mogu vršiti istraživanje“. Brodarski institut nije, pak, mogao dati sve potrebne podatke o kadrovima, opremi i planiranju, no ukupno je suradnja bila korisna i plodna.

Programi s Republikom Hrvatskom, kao i Slovenijom, uspostavljeni su razmjerno lako i brzo. Sporazum Ambasade (Vlade) SAD-a u Zagrebu s Ministarstvom znanosti 27. listopada 1992. bio je prvi bilateralni sporazum između dviju zemalja, prvi nakon američkog priznanja Zagreba u travnju 1992. Lokalno osoblje, a to je u Zagrebu bila prije svega Saša Brlek, razmjerno je lako nastavilo posao koji se ranije obavljao u drukčijem državnom okviru.⁹⁰ Hrvatska je strana, primjerice, 2013. za Fulbrightov program odvajala 127 680 USD (Slovenija, primjerice, 102 000 USD).

⁸⁹ HR-HDA-1561, SDS RSUP SRH204.2_72; RSUP SR Hrvatske, SDS – V odjel, Zagreb 12. 9. 1984; Izvještaj Republičkog savjeta za naučni rad o suradnji sa SAD na znanstvenim istraživanjima u SR Hrvatskoj.

⁹⁰ PONIKVAR 2016: 62.

Bibliografija

Izvori

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA, SDS, Šifra 204.2; Redni broj 16, Fulbrightov program – analize. Direktivni materijali i informacije te spiskovi kandidata iz 1970-ih godina.

US Embassy, Croatia, Zagreb. Fulbrighters in Zagreb and Croatia; home and office address.

Yugoslavia 1964. Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate by Senator J. W. Fulbright. July 1965. US Government Printing Office, Washington 1965.

Neobjavljeni radovi

PONIKVAR, Ivanka 2016. *Pomen Fulbrightovega programa za Slovenijo*. Magistarsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko.

Sjećanja Miljenka Vukovića. 1980. (Neobjavljena knjiga memoara jugoslavenskog diplomata). Zagreb).

Periodika

Borba (Zagreb)

Nedeljnik (Beograd)

The New York Times (New York)

Vjesnik (Zagreb)

Razgovori

Razgovor s Budimirom Lončarom, diplomatom i ministrom vanjskih poslova SFRJ, Zagreb.

Literatura

BILANDŽIĆ, Dušan. 1999. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing.

BOGETIĆ, Dragan. 2012. *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1972*. Beograd: institut za savremenu istoriju.

CONTA, Carla. 2019. Nice to meetyou, President Tito... Senator Fulbright and the Yugoslav Lesson for Vietnam. U *The Legacy of J. William Fulbright. Policy, Power and Ideology*, ur. Alessandro Brogi, Giles Scott-Smith, David J. Snyder, 241-260. Lexington: University Press of Kentucky.

DABČEVIĆ-KUČAR, Savka. 1997. *71. Hrvatski snovi i stvarnost*. Sv. I. Zagreb: Interpublic.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. 2020. *Ranković. Drugi čovek*. Beograd: Vukotić media.

JAKOVINA, Tvrtko. 2002. Je li Nixon doista podupirao Hrvatsko proljeće?. U *Pro Historia Croatica 1: zbornik uz 70. godišnjicu života Dragutina Pavličevića*, ur. Ivan Čizmić, 381-399. Zagreb. Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“.

- JAKOVINA, Tvrtko. 2020. *Budimir Lončar. Od Preka do vrha svijeta*. 2. izd. Zagreb: Fraktura.
- KAPLAN, Morton A. 1965. Review: Old Realities and New Myths Reviewed Work(s): Old Myths and New Realities, and Other Commentaries. by J. W. Fulbright Review. *World Politics* 17/2: 334-367. <https://www.jstor.org/stable/200935>
- KING, Charles. 2021. The Fulbright Paradox. Race and the Road to a New American Internationalism. *Foreign Affairs* 100/4. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-06-18/fulbright-paradox>
- MIJALKOVIĆ, Sava, Aleksa BRAJOVIĆ. 1980. *Gosti socijalističke Jugoslavije 1944-1980*. Beograd: Privredna štampa.
- PERIŠIĆ, Miroslav. 2008. *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945-1958*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- PERIŠIĆ, Miroslav. 2012. *Od Staljina ka Sartru: formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945-1958*. Beograd: Institut za novu istoriju Srbije.
- PERIŠIĆ, Miroslav. 2013. *Diplomatija i kultura*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije i Narodna biblioteka Srbije.
- PETRANOVIĆ, Branko, Momčilo ZEČEVIĆ. 1985. *Jugoslavija 1918-1984. Zbirka dokumenata*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad“.
- PIRJEVEC, Jože. 2011. *Tito intovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- POLIĆ, Branko. 2008. *Pariz – u srcu studenta*. Zagreb: Dureux.
- Predsednik Tito u poseti američkim zemljama*. 1963. Beograd: Komunist.
- ROBERTS, Valter. 2013. *Tito, Mihailović i Saveznici 1941-1945*. Beograd: Čigoja štampa.
- ŠPADIJER, Marko. 2012. *Vladimir Popović Španac 1914-1972. Biografska priča i sjećanja savremenika*. Cetinje – Zagreb: Matica Crnogorska, Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske.
- VRHUNEC, Marko. 2001. *Šest godina s Titom (1967-1973). Pogled s vrha i izbliza*. Zagreb – Rijeka: Nakladni zavod Globus, Adamić.
- VUČETIĆ, Radina. 2012. *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: službeni glasnik.
- VUČETIĆ, Radina. 2019. Američke stipendije u Jugoslaviji 1950-ih i 1960-ih godina 20. veka. *Tokovi istorije* 2: 135-165.
- ZUBOK, Vladislav M. 2009. *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Fulbright in Yugoslavia 1964–1992

U.S. Senator William Fulbright visited in Tito's Yugoslavia from November 7 to 15, 1964. The visit began with the signing of an agreement on the exchange of scholars and students from the two countries, the first and only Fulbright agreement between a socialist country and the United States. During his stay in Yugoslavia, the American politician met with the most influential political officials in Belgrade, Zagreb and Ljubljana and he also met with Yugoslav President Josip Broz Tito at Brdo. As stated by the Yugoslav ambassador in Washington, DC, Veljko Mićunović, Yugoslav-American rapprochement bolstered Yugoslavia's position toward the Eastern Bloc and all countries that were unable to establish relations with the United States on their own. Fulbright's arrival in Yugoslavia came at a dynamic, interesting time, in the midst of reforms that had begun after the Second Conference of the Non-Aligned Movement, while Zagreb had been hit by a major flood. The article describes the previous agreements and scientific cooperation between Yugoslavia and the United States, the reasons that led to the ultimate establishment of the Fulbright program and the Fulbright Commission's activities in Yugoslavia. The reports and analyses of the Yugoslav secret service were used to reconstruct the profile of the first Fulbright scholars and candidates and reveal the intentions and wishes of the Americans and how the host country was more interested in sending scholars and students from the technological and natural sciences, while the American side preferred to send social scientists as well as writers, historians, etc. The Yugoslav secret service's evaluation of certain republic-level scientific elites is also presented.

Keywords: Fulbright Program, student exchanges USA-Yugoslavia, Fulbright Scholars from Yugoslavia; Josip Broz Tito; William Fulbright

Ključne riječi: Fullbrightov program, studentska razmjena SAD-Jugoslavija, Fullbrightovi znanstvenici iz Jugoslavije, Josip Broz Tito, William Fullbright

Tvrtko Jakovina
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
tvrtko.jakovina@ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*